

SZEMLE

ANDREW C. S. PEACOCK

EARLY SELJUQ HISTORY. A NEW INTERPRETATION

*(Routledge, Studies in the History of Iran and Turkey, London –New York, 2013. 208 o.
ISBN 978-0-415-86482-4)*

A szeldzsuk birodalom létrejötte óriási hatással volt a középkori muszlim országok történetére, de hosszabb távon Európa jövőjét is befolyásolta. Ehhez képest a szerző joggal véli úgy, hogy ez „nemcsak a legkevésbé megértett nomád dinasztia, de a legkevésbé megértett nagyobb iszlám birodalom” is. A szakirodalom viszonylag könnyen átsiklik rajtuk, jobbra csak mint a keresztes hadjáratok nélkülözhetetlen előzményeit tárgyalják őket. A birodalom történetéről nyugati nyelven máig nem írtak külön feldolgozást (magyarul ugyancsak hiába keresnénk). Pedig érdekes kutatási téma lehetne hazai viszonylatban is, hiszen a XI. századi török népvándorlás, amely a Szeldzsuk-dinasztiát hatalomra emelte, hosszabb távon a magyar történelemre is nagy hatást gyakorolt. A Bizáncot fokozatosan meghódító törökök végül az Oszmán Birodalmat hozták létre. De az egyetemes történelemben is fontos korszakot jelöl a szeldzsukok felemelkedése: az „iráni közjáték” velük ér véget, és a szunnita iszlám megújulása is velük következik be (bár ez persze nem a törökök műve volt). Az ő nevékhöz fűződik az első nagy török iszlám állam létrehozása a hagyományosan muszlim területeken és az Abbászidák utáni első nagy birodalom megalkotása. Közél-keleti hódításaik adták meg a döntő lökést a keresztes háborúk elindításához. Aligha véletlen, hogy az újabb szakirodalomban egyre több mű foglalkozik a szeldzsukokkal (Peacock mellett említhetjük még S. Mecit, D. Durand-Guédy munkáit).

Peacock könyvében a szakirodalomban rögzült kép átrajzolását is céljának tekinti, így vitatja, hogy a Szeldzsukok kezdettől fogva a szunnitizmus bajnokaiként léptek volna fel, nomád alattvalóik zavaró kellemetlenséget jelentettek volna számukra, nomád hagyományait hamar feladták volna a perzsa uralkodói modell kedvéért. Munkája ebből következően nem az események időrendi bemutatására épül, hanem tematikus rendszerre. A szeldzsukok korai történetét így is elég részletesen megismerhetjük munkájából, de leginkább Alp Arslán uralkodásával (1063–1072) bezárólag. Ezután ugyanis már csakugyan fölerősödik a perzsa tradíció és Malik sah alatt (1072–1092) már az iszlám modell válik általánossá a nomád hagyomány ellenében (bár ez is erős maradt még a továbbiakban is, a dinasztia teljesen csak a XII. században szakad el türkmén alattvalóitól).

A kötet bevezető részében a szeldzsukok középkori és a modern historiográfiáját tárgyalja a szerző. Érdekes, hogy felemelkedésük története jórészt a későbbi muszlim krónikákban található meg, saját szóbeli hagyományukat összegző, az Alp Arslán idején készült Malikname is csak ezekben kivonatolva maradt fenn. Korai történetükhöz Beyhaqi és Gardizi fontos forrás, de egyikük sem a szeldzsukok szemszögéből írt, a későbbi történetírók, mint Ibn al-Athír, vagy Husayni (még ha helyenként a Malikname anyagát használták) viszont igazi muszlim uralkodóként ábrázolta már a korai szultánokat is. Érdekes a szír krónikások, Michael Syrus és Bar Hebraeus tanúsága, hiszen ők olyan adatokat is megőriztek, melyeket a muszlim hagyományból már kigereblyéztek (például Togril bég és a kalifa nem éppen súrlódásmentes viszonyáról).

Peacock az eredetükkel foglalkozó fejezetben a dinasztia őseinek származását próbálja kibozgálni. A forrásokban itt van némi ellentmondás abban a tekintetben, hogy vajon oguz jabguk, vagy a kazár kagánok birodalmából vándoroltak-e el Közép-Ázsiába. A szerző gondos mérlegelés után úgy véli, hogy a kazár kapcsolat lehetett a valós, hiszen a XI. századra eltűnt birodalom emléke aligha lehetett fontos a muszlim krónikásoknak, de a szájhagyomány ezt bizonyára hitelen őrízte meg. Az oguzok vándorlásának okait is tárgyalja, és úgy véli – az újabb kutatásokkal összhangban –, hogy a steppei éghajlatváltozás miatti legelőhiány lehetett a döntő ok, amihez még társult

a kipcsak nyomás és a szomszédos muszlim országok széttagoltságából fakadó, kínálkozó lehetőség. Ugyancsak az előtörténet része a következő fejezet, melyben a Szeldzsuk-dinasztia és a türkmének kapcsolatát vizsgálja. Kiemeli a sztyepei hagyományok fontosságát, mert csak ezek alapján érthető meg a dinasztia és a nomádok kapcsolata. A korai uralkodók számára a nomád pásztornépesség jelentette hatalmuk forrását, de cserébe nekik kellett biztosítani ennek létszükségleteit. Ez a vándorlás és a vele járó pusztítás magyarázata, hogy a források gyakran csak oktanul pusztító barbárokként jelenítik meg a türkméneket. Nem kétséges: a nomádok és a letelepültek között ritkaság a békés, kiegyensúlyozott viszony, de Peacock szerint a pásztorkodó életmódból következett, hogy a vándorló törökök új legelőterületeket kerestek maguknak. Ez számukra létszükséglet volt, és pusztításaik leginkább azokat a vidékeket érték, ahol jó nyári vagy téli szállásokat találtak.

A hadtörténet iránt érdeklődő olvasó számára a 3. fejezet (*The Seljuqs in Central Asia and Iraq c. 900–1055*) hadakozásról írott része tartogatja a legtöbb érdekességet. Nomád hagyományaik uralták taktikájukat a korai időszakban, így a szerző ennek jellegzetességeit veszi sorra először. A színlelt menekülés jól bevált trükkjét többször is eredményesen alkalmazták, a gaznavidák elleni harcokból több példát is hoz. Tárgyalja fegyvereiket, elsősorban az íjat, de közelharceszközeikre és páncéljaikra is kitér. Érdekes, hogy az ostromokat általában nem tekintik a nomád hadakozás jellemzőinek, de a szeldzsukok kezdettől fogva nem vonakodtak erővel bevenni és megtartani erődített helyeket. A nomádok másik nagy előnyét, a mozgékonyt is tárgyalja, mint sikereik egyik biztosítékát. Seregeik szervezeti rendjével kapcsolatban nehéz kérdés vizsgálatába fog a szerző, hiszen Dzsingisz kán későbbi hadigépezetéhez képest a szeldzsuk hadszervezet jóval homályosabb téma, de az biztosnak tűnik, hogy ők is tizedes rendszerre építettek. Azt pedig, hogy csak szervezetlen, fegyelmetlen horda lettek volna – a régebbi szakirodalomban gyakori nézet – kereken elutasítja. A stratégiát illetően nehéz lenne biztonsággal megállapítani, hogy a nyugati terjeszkedésük eleve terv szerint zajlott, vagy csak a nomád csoportok céltalan kóborlása váltotta ki. Az biztos, hogy biztonságos legelőterületeket kerestek, és hogy a döntéshozatal nem volt egységes (a dinasztia tagjai gyakran a maguk feje után mentek), de az érintett csoportok általában gyűléseket tartottak, melyeken megvitatták a következő lépéseket. Tárgyalja még a szeldzsukok létszámára vonatkozó adatokat és vándorlásaikat, és úgy becsüli, hogy a Togrillékkal Horászánba vándorolt törökök száma 80 000 fő lehetett, de a velük jött állatállománnyal együtt már súlyos károkat okozhattak a tartomány lakosságának. Ezután a városi lakossággal való viszonyt vizsgálja fel, bemutatva azt, hogy a gaznavida uralom alatti városokban a vallási és politikai megosztottság következtében a helyi elitekben komoly hajlandóság élt a behódolásra a szeldzsukok előtt. Két ősi kereskedőváros, Merv és Nisápur példáján részletesen mutatja be, hogyan nyitottak kaput a városok a törökök előtt, amint az addigi uralkodó hatalom ereje vereségekben is láthatóan meggyengült. A városokhoz való viszonyokban is jól kifejeződik a nomád szemlélet: nem ragaszkodtak hozzájuk foggal-körömmel, hanem inkább időszakos menedéknek tekintették ezeket, melyeket baj esetén elhagytak, és ahonnan egyúttal elhíjthatták komoly pénzeket gyűjthettek be. A fejezet utolsó része a türkmén dominancia megszűnésével foglalkozik, vagyis azzal az eseménnyel, ami Bagdad megszerzése (1055) után történt. Togril bég és a törökök viszonyában ekkor változás állhatott be, mivel a szultán ettől kezdve egyre inkább megbízhatóbb gulámokra kezdte építeni a seregét és a tradicionális muszlim uralkodói modell átvételére kezdett törekedni.

A következő fejezet a szeldzsukok és az iszlám viszonyát tárgyalja, rávilágít arra, hogy a szakirodalomban meggyökeresedett nézet a törökök elkötelezett szunnita hitéről igencsak téves vélemény. Idézi Bar Hebraeust arról, hogy az iszlámra térésük merőben gyakorlatias lépés volt, amit Irán inváziójának megkönnyítése motivált, és Azimit arról, hogy Togril csak 1055-ben lett szunnita. Voltak alkalmi kalandjaik a sízmussal és a hanbalita iskolával is, ha politikailag hasznosnak látták – röviden, vallási szempontból pragmatistáknak lehet őket tekinteni, akiknél a muszlim hit még igen felületes, nomád hagyományaik tovább éltek.

Az utolsó fejezet a török inváziók 1029–1071 közötti anatóliai és közel-keleti hatásával foglalkozik a szerző. Itt megint egy régi szakirodalmi tételt vizsgál, miszerint a bizánciak örményországi terjeszkedése eltávolította a keleti támadók útjából a fő akadályt. Ez a „távol-keleti” határvidék nem volt különösen fontos Konstantinápoly szempontjából, hiszen a térség kisebb muszlim dinasztiai nem jelentettek igazi veszélyforrást, szó sem volt itt defenzív védvonalról. Senki sem számított arra, hogy lényegében egyik pillanatról a másikra innen érkezik majd az új fenyegetés, ami a török

népvándorlással bekövetkezett. Bizánc gyors és látványos összeomlása (akárcsak a keleti muszlim államoké) nem annyira a török invázió következménye, hanem a már meglévő gazdasági hanyatlás és depopuláció folyamatának eredménye, amit a szeldzsukok csak betetőztek. Végül az utolsó oldalakon a szerző röviden összefoglalja fontosabb következtetéseit.

Peacock munkája igazán figyelemreméltó mű, a források részletes ismeretéből levont következtetései jól megalapozottak, méltán számíthat a téma iránt érdeklődő olvasók figyelmére. Hazai viszonylatban is hasznos lehet tanulmányozni, hiszen a török népvándorlás következményei Magyarország történetére is nagy hatást gyakoroltak, de még a nomád társadalmak és vándorlások megértéséhez is segítséget nyújt. A belső-ázsiai török népesség életmódjának, társadalmi szerkezetének megismerése, a nomádok integrációjának problematikája a letelepült társadalmakba érdekes lehet a magyar kutatók számára is.

Tóssér Márton

DARIUS VON GUTTNER-SPORZYNSKI

POLAND, HOLY WAR, AND THE PIAST MONARCHY, 1100–1230

(Eureopa Sacra, vol. 14. Brepols, Turnhout, 2014. 294 o. ISBN 978-2-503-54794-7)

A témával régóta foglalkozó, de más korszakokkal foglalkozó műveiről¹ is ismert szerző (University of Melbourne) rövid időn belül másodikként vállalkozik monografikus formában a lengyelek, az uralkodó Piast dinasztia és a keresztes háborúk kapcsolatának a bemutatására. Abban, hogy ezt az elsők között teszi meg, egyáltalán nem az érdeklődés hiánya, hanem sokkal inkább a mostoha forrásadottságok a felelősek. Eddig hagyományosan Jadwiga Ossowska tanulmányához fordultunk,² aki néhány oldalon világosan összefoglalta a kérdéskört. Ennek oka abban keresendő, hogy a korábbi vizsgálódások tárgyát leszűkítették a klasszikus, tengerentúli keresztes hadjáratokra, melyekről változatlanul nem tudunk egy évkönyvben (lubińi évkönyv) megőrzött egy soros bejegyzésnél, valamint egy bizánci történetíró utalásánál sokkal többet. (Ehhez képest II. András hadjáratáról dúskálunk a korabeli feljegyzésekben.) A szerző tudatosan változtat ezen a szemléleten, s – Jonathan Riley-Smith tágabb felfogását követve – a témához kapcsolja a lengyel földek térítését és krisztianizációját, valamint már sokkal több joggal a pomerán és porosz hadjáratokat. Igaza van, hogy módosítani szükséges Stanisław Smolkának a lengyel érdeklődést és részvételt teljesen minimalizáló véleményén (1881), hiszen éppen a felső korszakhatárként választott 1230-ig, a Német lovagrend betelepítéséig a fegyveres térítésben valóban beszélhetünk egy erőteljes és domináns lengyel szerepvállalásról. Igaz, a pápák a XIII. század elejéig *expressis verbis* nem fogalmazták meg a porosz és szentföldi fogadalmak átválthatóságát, de a kiadott forrásokból mindez kiolvasható, és a kortársak úgy is értelmezhették.

Az első fejezet a lengyel keresztes államiság megszületését, a lengyel egyházszervezet kialakulását mutatja be a 960–1110 közötti időszakban. A témához az alapvetés – különösen a nem lengyel olvasók számára – feltétlenül szükséges, ugyanakkor magához a témához szorosabban azonban nem tartozik. Meglepő, hogy az investitúra harcok alatti magyar–lengyel kapcsolatok bemutatásakor Béla, Géza és László kapcsán nem utal a magyar krónikának a lengyel szakiroda-

¹ *Darius von Guttner-Sporzynski: Genealogy of the Protestant Nobility in Poland 1600–1825.* [Electronic resource. Euroa, Victoria, Verbum Imprints, 2011.]

² *Jadwiga Ossowska: The Polish contribution to the expeditions to the Holy Land in the Crusades' era.* (1989). *Folia orientalia*, 26. (1989) 167–182. o.

lomban is jól ismert történetére, Bélának a pomeránok elleni harcban való, nyilván utólag megfogalmazott epizódjára, amit nálunk legutóbb Bagi Dániel tárgyalt.³

A második és a harmadik fejezet a kereszties eszmével való megismerkedés útjait és a pomerániai térítést, hódítást tárgyalja III. Boleszló idején. Ennek kapcsán részletesen szól és bemutatja Anonymus Gallus *Gesta principum Polonorum*-át, a műre és szerzőjére vonatkozó szakirodalommal együtt. Ismét szembevetendő, hogy Bagi Dániel nem kis érdeklődést keltő írásait akár németül, akár lengyelül jelentek meg, teljesen mellőzi, pedig éppen Boleszlónak Szent Istvánhoz való kapcsolatának hangsúlyozása jól illett volna a szerző mondanivalójába.⁴ A névtelen szerző III. Boleszló számára az államférfíui modellt Szent Istvánban találta meg, akinek napján állítólagosan Boleszló született, s akihez Bátor Boleszló mindenben megpróbál hasonlóná válni, még a koronázásban is. Az 1102–1106-tól kezdődő pomerán hadjáratai Zbiegniew halála után akár engesztelő háborúnak is tekinthetők, legalábbis a szerző szerint, miként Boleszló alakjának a megrajzolását még a *Roland ének* szellemiségével is rokonítani próbálja.

A negyedik fejezet már a második kereszties hadjárat idejére vezet az olvasót. Hiába hirdette meg a pápa 1145-ben a hadjáratot, az 1138-ban trónra lépő II. Władysław az apja, III. Boleszló (Bolesław) halálát követően kitört hatalmi harcokon és polgárháborún igyekezett úrrá lenni. Sikertelenül, mert a trónkövetelő hercegek 1146-ban letették trónjáról, s abban, hogy egyikük, III. Mieszkó (Mieszko) a vendek elleni kereszties hadjárat élére állt, nyilván a frissen hatalomra jutottak legitímációs kényszere is megnyilvánult. Az már nehezen lenne bizonyítható, hogy a tengerentúli kereszties hadjáratról való távolmaradásban szerepet játszott volna anyja, kijevi Zbyslava ortodox békés térítő hagyománya (112. o.). Ekkor, 1146-ban kerül sor arra, hogy II. Władysław egyszerűen „szaracén”-nak nevezett pogányokat használ katonai szövetségesként, akik lehetnek poroszok, de többek szerint kunok is. Érdekes, hogy éppen itt nem hivatkozik az általa folyamatosan kritizált Mikołaj Gładysz munkájára, aki inkább a kunokra gondolt, s amit talán támogat a ruténnel való együttes emlegetésük is.⁵ Ezek az események vezettek Władysław elmeneküléséhez III. Konrád német király udvarába. A rákövetkező német támadás utáni megegyezés része volt egy Piast herceg túszul adása a német udvarba, akinek kiléte mindmáig találgatásra ad okot. Tény azonban, hogy ezután a szászokkal való együttműködés jegyében, részben dán támogatással került sor egy közös vendek (1147. július–augusztus), majd egy poroszok elleni (1147. november–december) kereszties hadjáratra. Szintén bizonytalan, hogy melyik lengyel herceg vezette a lengyel csapatot ezekben a hadjáratokban; a szerző szerint csakis III. Mieszkóról lehetett szó, aki Nagy Lengyelország felett uralkodott. Hasonlóképpen érdekes az 1162-ben említett Jazko (Jaxa) kiléte, aki Jeruzsálembé ment, s akit továbbá a Szent Sír kanonokjainak tett miechówi alapítása is a könyv egyik részletesen tárgyalt alakjává tesz. Maguk az 1147-es hadjáratok egyébként nem értek el tartós eredményt, eszmei jelentőségük azonban nem lebecsülendő.

Az ötödik fejezetben tárgyalt szentföldi lengyel részvétel nem kevésbé vitatott fejezete a lengyel kereszties historiográfiának. A lubińi évkönyv szűkszava mondatából egyértelmű, hogy Henrikről, Sandomierz hercegéről van szó. Jan Długosz ugyan kibővítette a történetet, de hiteles kortárs forrásokkal nem rendelkezett, s Kinnamos rövid utalása is inkább több gondot jelent, mint bizonyosságot, hiszen a névtelen lengyel királyt illetően többen az emigrációban élő II. ('Elűzött' melléknévű) Władysławra gondolnak. Henrik később, 1166 előtt Zagośc-ban alapított egy Johannita rendházat. Az is vitatott, hogy melyik területről érkeztek a lovagok és szerzetesek, itáliai vagy morva-cseh

³ *Bagi Dániel*: Béla és a pomerán. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerkesztette *Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely*. Pécs, 2010. 295–306. o. és lengyelül: „Quamvis sim nobilior quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni vestri commodo et honore domini ducis.” In: *Historia narrat: Studia mediewistyczne ofiarowane Profesorowi Jackowi Banaszkiewiczowi*. Szerkesztette *Andrzej Pleszczyński, Joanna Sobiesiak, Michał Tomaszek, Przemysław Tyszcza*. Lublin, 2012. 97–110. o.

⁴ *Bagi Dániel*: Królowie węgierscy w Kronice Galla Anonima. (Rozprawy Akademii Umiejetnosci, 108.) Kraków, 2008. 238. o.

⁵ *Mikołaj Gładysz*: The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries. Leiden–Boston, 2012. 59., 95. o.

területről. Amennyiben a III. Konrádnak átadott lengyel herceg Henrik volt, akkor személyesen hathatott rá clairvaux-i Szt. Bernát prédikálása, ami Jaxa tevékenységére, s további keresztes hatást mutató síremlékekre is magyarázatot kínálhatna. Kérdés, hogy a forrásszegény időszakban mennyit nyom a latba, hogy Henrik 1147–1149 közötti tevékenységéről nem maradtak fenn adatok, azaz ezen idő alatt lehetett a Tengerentúlon. Mindenesetre a szerző székszövege Gładysz feltevését illetően, hogy Henrik egyenesen kétszer (1147, 1154) járt a Szentföldön, helyes lehet. Személyének legendás hagyományát 1166-ban a poroszok ellen bekövetkezett „mártír” halála csak tovább erősítette. Ugyanakkor számos szöveghelyet (De laude novae militiae, Vincentius Kadlubek) a szerző talán túlzó és erőltetett módon hoz a témával kapcsolatba.

A hatodik fejezet az 1147. évtől a poroszok elleni hadjáratokat tekinti át. A hadjáratok és összeköttetések intenzitását valóban korlátozta az a körülmény, hogy rendkívül széles senki földje húzódtott a szemben álló felek között, de mindez csak másodlagos jelentőségűnek értékelhető. Ezekre az eseményekre a Vincentius Kadlubek által írott 1190 és 1208 között íródott *Chronica Polonorum* a fő forrásunk; információk már sokkal bőségesebben állnak rendelkezésre. II. Kazimierz porosz hadjárata 1192-ben minden bizonnyal kapcsolatba hozható a harmadik keresztes hadjárat meghirdetésével, ami jól párhuzamba állítható a dánok 1191-es finneket elleni vonulásával. Keresztes bulla ezúttal sem maradt ránk, de Vincentius szóhasználata: „Szaladinistáknak” nevezi a poroszokat, valóban sokatmondó. Ugyanakkor a hadjárat előtti végrendekezés tényéből közvetlenül keresztes eseményre gondolni nem tűnik meggyőzőnek (177. o.). Hasonlóképpen Szent Adalbert tiszteletéből, a gnieznoi kapu díszítéséből, általában a hittérítés momentumaiából csak igen közvetve lehet keresztes vonatkozásokra következtetni.

A hetedik fejezet választ ad arra a kérdésre, hogy miként húzódtak a lengyelek vissza, szorultak ki a poroszok elleni hadjáratokból, aminek utolsó jelentős eseményére 1192-ben került sor. Az 1200-ra előrehaladott térítést és nyomulást azonban több tényező is megakasztotta. Ilyen volt a ciszterci rendnek a térítésből való visszalépése (1210), s helyük átadása a Német lovagrendnek, miként a lengyel területek politikai megosztottsága és a fejedelmek közötti hatalmi harc. A pápai támogatásnak a lovagrend felé való fordulása hosszú évszázadokra irányt szabott a porosz kérdés katonai-politikai és egyházi rendezésének.

A művet igen bőséges bibliográfia zárja. Ebben azonban szokatlan, hogy a források között a szerző a *De laude novae militiae* esetében, amit bőségesen idéz latinul, csak az angol fordításra hivatkozik, ráadásul még a szerző nevét sem említi. Az is rendhagyó, hogy a „Magistri”-ként említett szerzőket az m betűhöz, s nem közismert keresztnévükhöz sorolja be (Adam, Vincentius stb.). Az apró következtetések azonban bőségesen kárpótolják az olvasót az egyébként nehezen hozzáférhető lengyel szakirodalom szinte már túlságosan is részletező bemutatásáért. Mikołaj Gładysz könyve után a XII. századi lengyel földi keresztes hagyomány újabb részletes tárgyalása a korabeli magyarországi fejlemények, a csekély, de a lengyelhez képest nem elhanyagolható XII. századi magyar keresztes érdeklődésre is párhuzamot és magyarázatot kínál.

Veszprémy László